

Національна академія педагогічних наук України
Відділення загальної середньої освіти
і цифровізації освітніх систем
Інститут педагогіки НАПН України
Відділ початкової освіти імені О. Я. Савченко
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського НАПН України
Бердянський державний педагогічний університет
Факультет психолого-педагогічної освіти та мистецтв
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, кафедра початкової освіти

**ТРЕТІ ВСЕУКРАЇНСЬКІ ПЕДАГОГІЧНІ
ЧИТАННЯ ПАМ'ЯТІ О.Я. САВЧЕНКО
КОНТЕКСТИ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРИ ЯКІВНИ САВЧЕНКО**

**ЦІЛІ І ЦІННОСТІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ:
РЕАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ**

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ТРЕТІХ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИТАНЬ ПАМ'ЯТІ О.Я. САВЧЕНКО
ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ**

Національна академія педагогічних наук України
Відділення загальної середньої освіти і цифровізації освітніх систем
Інститут педагогіки НАПН України
Відділ початкової освіти імені О.Я. Савченко
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В.О. Сухомлинського НАПН України
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка, кафедра початкової освіти
Бердянський державний педагогічний університет

Треті всеукраїнські педагогічні читання пам'яті О.Я. Савченко
КОНТЕКСТИ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРИ ЯКІВНИ САВЧЕНКО

ЦІЛІ І ЦІННОСТІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: РЕАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ТРЕТІХ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИТАНЬ ПАМ'ЯТІ О.Я. САВЧЕНКО

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

9 ЛИСТОПАДА 2023 РОКУ

КИЇВ 2023

УДК 373.2.02:005.745(082)

*Збірник розглянутий та рекомендований вченою радою
Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України
(протокол № 12 від 30 листопада 2023 р.)*

Редакційна колегія:

Топузов О.М., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, голова редакційної колегії;

Онопрієнко О.В., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник – співголова редакційної колегії;

Бібік Н.М., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України;

Мартиненко В.О., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Петрук О.М., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Вашуленко О.В., науковий співробітник;

Листопад Н.П., науковий співробітник;

Павлова Т.С., науковий співробітник;

Мельник Р.А., старший лаборант.

Рецензент:

Зенченко Т.Ф., кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри теорії і методики початкової освіти Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Цілі і цінності початкової освіти: реалізація в умовах сьогодення: збірник матеріалів III Всеукраїнських педагогічних читань пам'яті О.Я. Савченко «Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Цілі і цінності початкової освіти: реалізація в умовах сьогодення», Київ, 9 листопада 2023 р. (наукове електронне видання) / за заг. ред. Олега Топузова, Оксани Онопрієнко : Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ : Педагогічна думка, 2023. – 222 с.

ISBN 978-966-644-750-3

DOI: <https://doi.org/10.32405/978-966-644-750-3-2023-222>

До збірника увійшли матеріали учасників III Всеукраїнських педагогічних читань пам'яті О.Я. Савченко «Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Цілі і цінності початкової освіти: реалізація в умовах сьогодення» (Київ, 9 листопада 2023 року), в яких висвітлені питання ролі національних і загальнолюдських цінностей у сучасній освіті; формування змісту та методів початкового навчання, що забезпечують досягнення цілей і відповідають цінностям освіти; визначення цілей і цінностей, що об'єднують скільку й педагогічну освіту. Призначено науковцям, науково-педагогічним працівникам і здобувачам вищої педагогічної освіти, вчителям початкової школи, управлінцям в освіті.

УДК 373.2.02:005.745(082)

*Матеріали подано в авторській редакції. Автори публікацій не-
суть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, влас-
них імен, покликань на джерела та інших відомостей.*

ISBN 978-966-644-750-3

© Інститут педагогіки НАПН України, 2023

© Педагогічна думка, 2023

Гуцалюк Ю. М., Скворцова С. О. Навчання першокласників розв'язування задач на засадах теорії укрупнення дидактичних одиниць	53
Довга Т. Я. Емоційний світ дитинства в розвивальних посібниках О. Я. Савченко	56
Іщенко І. В. Гуманізм як фундамент системи цінностей педагога	60
Калініченко Н. А Берегиня всеукраїнської асоціації Василя Сухомлинського	63
Кальчук М. І. Впровадження творчої спадщини Олександри Яківни Савченко у навчанні предметів мовно-літературної галузі.....	68
Каплієнко А. І. Ціннісний підхід як запорука ефективної командної роботи в інклюзивній освіті.....	71
Коваль Л. В. Ціннісні орієнтири професійної підготовки майбутніх педагогів у науковій спадщині академіка Олександри Савченко	73
Кодлюк Я. П. Ціннісні орієнтири дидактичної системи академіка Олександри Савченко	78
Кондратюк С. М. Засоби розвитку екологічної компетентності у майбутніх вчителів початкових класів.....	83
Костіна Т. В. Потенціал уроків літературного читання для формування ключових компетентностей молодших школярів	88
Коцар І. А. Стимулювання емоцій, почуттів учнів у процесі роботи над художніми текстами.....	91
Листопад Н. П. Розвиток інтелектуальних почуттів на уроках математики.....	94
Лісовенко Б. В., Скворцова С. О. Підготовка вчителя до створення мультимедійних презентацій до уроків математики	96
Лісовська О. О. Формування критичного мислення молодших школярів засобами інтегрованого навчання.....	101
Локшина О. І. Європейські цінності у педагогіці Олександри Савченко.....	104
Лящук Л. С. Формування цінностей у дітей.....	106

Використані джерела

1. Коваль Л. Уміння вчитися і вчити інших як ціннісний орієнтир життєтворчості академіка Олександри Савченко. Збірник матеріалів других міжнародних педагогічних читань пам'яті О.Я. Савченко (3 листопада 2022 року, Київ). URL: <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Zbirnyk.pdf>
2. Коваль Л., Хоружа Л. Проблеми підготовки майбутнього вчителя в наукових працях О.Я. Савченко. Науковий простір академіка Олександри Савченко. Київ: Богданова А.М., 2012. С. 237–242.
3. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти. 2-ге вид. допов. перероб. Київ: Богданова А.М., 2009. 226 с.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ: Грамота, 2012. 502 с.
5. Савченко О.Я. Методика читання в початкових класах: посібник для вчителя. Київ: Освіта, 2007. 291 с.
6. Савченко О.Я. Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовка майбутнього вчителя. Шлях освіти. 2003. № 3. С. 2–5.
7. Савченко О.Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. Початкова школа. 2001. № 7. С. 1–4.
8. Савченко О.Я. Урок у початкових класах: навч.-метод. посібн. Київ: Освіта, 1993. 224 с.
9. Савченко О.Я. Шкільна освіта як замовник підготовки майбутнього вчителя. Рідна школа. 2007. № 5. С. 5–8.

Кодлюк Ярослава Петрівна

*професор кафедри педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ДИДАКТИЧНОЇ СИСТЕМИ АКАДЕМІКА ОЛЕКСАНДРИ САВЧЕНКО

Одним із найвагоміших наукових здобутків академіка Олександри Савченко, у якому чи не найбільшою мірою зреалізована її педагогіка цінностей, є дидактична система [3], що інтегрує такі блоки: змістовий, технологічний / процесуальний та результативний. Ця система базується на засадах суб'єкт-суб'єктної, дитиноцентрованої парадигми освіти; на співп-

раці, співтворчості вчителя з учнями, а відтак має забезпечувати розвиток кожної дитячої особистості [6].

У центрі дидактичної системи – молодший школяр, портрет якого рельєфно окреслено на початку XXI століття спільними напрацюваннями співробітників відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України разом із О.Я. Савченко. Серед досягнень в особистісній сфері дитини молодшого шкільного віку – відчуття своєї належності до України як держави, орієнтування в загальнолюдських і національних цінностях, усвідомлення основних моральних норм, намагання їх дотримуватися і виконувати та ін.; серед «освітніх / навчальних» надбань – сформованість умінь і навичок культури розумової праці (читає і розуміє художні, навчально-пізнавальні та інструментальні тексти; використовує різні способи пошуку потрібної інформації у різних джерелах; володіє уміннями самоконтролю і самооцінки та ін.).

Зазначені цінності випускника початкової школи були запрограмовані у державних стандартах початкової загальної освіти 2001-го і 2011-го років [1; 2], – найважливіших нормативних документах, які реалізують зміст освіти («чого вчити?»). Ці документи, що створювалися під керівництвом Олександри Яківни Савченко, відповідно до мети початкової школи – «всебічний розвиток молодших учнів та повноцінне оволодіння ними всіма компонентами навчальної діяльності» [1, с. 28] – визначали її зміст як такий, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях, на принципах єдності навчання і виховання, на засадах гуманізації і демократизації тощо [2].

У подальшому мета початкової школи була конкретизована в Типовій освітній програмі для закладів загальної середньої освіти: 1–2 та 3–4 класи, розробленій працівниками відділу початкової освіти (керівник – О.Я. Савченко) [15]. Показово, що у пояснювальній записці до програми вказано на важливість формування в учнів цінностей та розвиток самостійності, а серед основних принципів, на яких базується програма, проголошено дитиноцентрованість і природовідповідність [15, с. 187]. З іншого боку, підкреслюється важливість забезпечення наступності із дошкільним періодом дитинства, зокрема виховання ціннісного ставлення до держави, рідного краю, української культури, збереження здоров'я та ін. [15, с. 189].

Задекларовані в Типовій освітній програмі принципи Олександри Яківни зуміла повноцінно зреалізувати як автор-розробник мовно-літературної освітньої галузі, зокрема навчальної програми з літературного читання. Помітно, що у змісті цього навчального предмета чітко вирізняються два пласти матеріалу, перший з яких спрямований на збагачення емоційно-ціннісного

досвіду, а другий – на формування надважливої якості молодших школярів, яка забезпечить не лише набуття цього досвіду, а й успішний поступ дитини в умовах інформаційного суспільства, – усвідомленого читання.

Однак чи не найбільше ідеї ціннісно орієнтованої початкової освіти відображені у створених Олександром Яківною підручниках з літературного читання [10; 11; 12]. Окрім ціннісно орієнтованих текстів, – як навчально-пізнавальних (Мар'яна Савка «Запах Різдва», Наталя Олійник «Гончарики з Опішного» та ін.), так і художніх (Анатолій Дімаров «Для чого людині серце», Василь Сухомлинський «Красиві слова і красиве діло» та ін.), – автор використала низку ціннісно орієнтованих завдань і запитань, спрямованих на: а) оцінювання явищ, подій, вчинків («Які слова дівчинки передають її щире бажання допомогти бабусі?», «Чому в цьому класі відбулося свято різних культур?» та ін.); б) аналіз емоцій і почуттів автора твору, дійових осіб, власні почуття і переживання («Яке враження справила на тебе казка?», «Чим була схвильована мама дівчинки?», «Які почуття передає авторка у вірші?» та ін.). Помітно, що такий навчальний матеріал формує в молодших школярів емпатію, здатність зрозуміти емоційний стан іншої людини. Додамо: підходи до аналізу інноваційного потенціалу підручників з читання, у тому числі ціннісних аспектів змісту книги (на прикладі підручника з літературного читання для другого класу), О.Я. Савченко розкрила у своїй однойменній статті [5].

Технологічний / процесуальний блок дидактичної системи Олександри Яківни («як навчати?») представлений дослідженнями, що стосуються форм, методів і засобів навчання молодших школярів [5; 7; 8; 9; 14 та ін.]. Пам'ятаю фурор серед учительської спільноти, який викликала книга «Урок у початкових класах», що вийшла у 1993 році. Як викладач дидактики на факультеті підготовки вчителів початкових класів тодішнього Тернопільського педагогічного інституту (тепер – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка) я із захопленням читала про урок те, чого не було у жодному із чинних на той час посібників з дидактики початкової школи: «Мотиваційний компонент уроку» («Учні – співавтори уроку», «Стимулювання емоцій, почуттів, інтересів учнів» та ін.), «Розвивальний компонент уроку» («Вчити слухати, бачити, відчувати», «Формування загальнонавчальних умінь і навичок» та ін.). Це книга про те, як зробити урок у початковій школі цікавим, дитиноцентрованим. Уже тоді вчена говорила про особистісно орієнтоване спілкування вчителя з учнями, про формування бажання та вміння вчитися як доміанти розумового виховання, про виховання культури розумової праці.

Суттєвим доповненням теорії уроку, її поглибленням стала стаття «Сучасний урок: суб'єктність навчання та варіативність структури», де Олександра Яківна основною характеристикою якості сучасного уроку проголошує домінування суб'єктності учня [6].

Фундатор дидактики початкової школи була переконана, що дитиноцентрованою ця ланка освіти може стати лише за умови набуття молодшим школярем рис суб'єктності, зокрема оволодіння умінням і бажанням вчитися, тому виправдано таку велику увагу вона приділяла формуванню в учнів зазначених якостей як цінностей інформаційного суспільства [6; 13].

Результативний блок дидактичної системи академіка Олександри Савченко («як вчать діти?») пронизаний ідеєю визнання учня (його навчальних досягнень, що виявляються передусім у предметних компетентностях), не лише об'єктом контролю, а й обов'язково суб'єктом контрольно-оцінювальної діяльності [4]. Гуманність такого підходу базується на усвідомленні важливості ознайомлення молодших школярів з конкретними способами самоконтролю та критеріями оцінювання (адже за умови, коли суб'єктом контрольно-оцінювальної діяльності є лише вчитель (ситуація односуб'єктності – термін О. Савченко), учні не оволодівають зазначеними вміннями).

Особливо цікавою, інноваційною за своїм призначенням і змістом в аналізованому аспекті, органічно вплетеною у структуру підручників з читання є рубрика «Перевіряю свої досягнення» (до кожного тематичного розділу), побудована у формі рефлексивних тверджень («Знаю...», «Розумію, можу пояснити...», «Вмію...», «Виявляю ставлення, почуття...») відповідно до основних елементів змісту освіти, які згодом були трансформовані в об'єкти контролю навчальних досягнень молодших школярів (знання, вміння і навички, досвід творчої діяльності, ціннісне ставлення). Через методику незакінчених речень учні мають змогу фіксувати свої індивідуальні досягнення. Наприклад, «Знаю...» – «назву розділу...», «у яких творах...» та ін.; «Розумію, можу пояснити...» – «чому так...?», «які твори є...?» та ін.; «Вмію...» – «поставити запитання до...», «дібрати ознаки до...», «розрізнити...» та ін.; «Виявляю ставлення, почуття...» – «мене здивувало, що...», «я пишаюся тим, що...» та ін.

Положення про суб'єктність молодшого школяра у контрольно-оцінювальній діяльності є засадничим в аспекті формувального оцінювання, ідею якого підтримувала і всебічно розвивала О.Я. Савченко. Зазначену проблему вона розглядала у контексті цілісного формування дитини, її саморозвитку, оскільки набуті вміння самоконтролю, самооцінки, саморефлексії

формують в учнів початкової школи такі ціннісні якості як зібраність, відповідальність, організованість тощо [15, с. 189–190].

Таким чином, аналіз наукових напрацювань академіка Олександри Савченко свідчить про те, що їй вдалося створити ціннісно орієнтовану, гуманістичну, дитиноцентровану дидактичну систему початкової освіти, мета якої окреслена у таких словах-зверненні автора «Дидактики початкової школи» до вчителів початкових класів: «Пам'ятайте: ви вчите дітей не для школи, а для повноцінного життя, яке вони прикрашатимуть своїм сумлінням і добрими вчинками» [9, с. 388].

Використані джерела

1. Державний стандарт початкової загальної освіти. Початкова школа. 2001. № 1. С. 28–30.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти (2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF#Text>
3. Кодлюк Ярослава. Дидактична система О.Я. Савченко. Науковий простір академіка Олександри Савченко / упоряд.: Я.П. Кодлюк, Т.Я. Довга, Л.М. Заліток, О.С. Покусова; за ред. Я.П. Кодлюк. Київ: Богданова А.М., 2012. С. 224–235.
4. Савченко Олександра. Дидактико-методичні вимоги до організації контрольної оцінювальної діяльності вчителя. Початкова школа. 2011. № 2. С. 7–11.
5. Савченко Олександра. Інноваційний потенціал підручників з читання. Український педагогічний журнал. 2019. № 3. С. 65–71.
6. Савченко Олександра. Сучасний урок: суб'єктність навчання і варіативність структури. Початкова школа. 2011. № 9. С. 11–15.
7. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 2-ге вид., доповн., переробл. Київ: Богданова А.М., 2009. 226 с.
8. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підручник. Київ: Грамота, 2012. 504 с.
9. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ: Абрис, 1997. 416 с.
10. Савченко О.Я. Українська мова та читання: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. Частина 2. 144 с.
11. Савченко О.Я. Українська мова та читання: підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Київ: УОВЦ «Оріон», 2020. Частина 2. 160 с.
12. Савченко О.Я., Красуцька І.В. Українська мова та читання: підручник для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Київ: УОВЦ «Оріон», 2021. Частина 2. 160 с.
13. Савченко О.Я. Уміння вчитися — ключова компетентність молодшого школяра: посібник. Київ: Педагогічна думка, 2014. 176 с.

14. Савченко О.Я. Урок у початкових класах: навчально-методичний посібник. Київ: Освіта, 1993. 224 с.
15. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти. 1–2 та 3–4 класи. Київ: Світоч, 2019. 336 с.

Кондратюк Сергій Миколайович,

*аспірант спеціальності 011
«Освітні, педагогічні науки»
Кременецької обласної
гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка*

ЗАСОБИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Інноваційна за змістом і характером динаміка світових тенденцій розвитку суспільства вимагає випереджувальної освітньої політики щодо забезпечення належного рівня професійного розвитку особистості майбутнього вчителя початкових класів в умовах сьогодення.

Низка державних нормативно-правових документів (Закони України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про фахову передвищу освіту» (2019) та ін.) акцентує увагу на важливості професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. Очікувані результати реалізації Концепції «Нової української школи» (2016 р.), Положення про Центр професійного розвитку педагогів (2020), Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 рр. про екологічне виховання, формування культури та здорового способу життя і дбайливого ставлення до довкілля визначають їх як один із пріоритетних векторів освітньої галузі.

Особливої гостроти й національного значення набуває проблема органічного поєднання професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів із їхнім професійним розвитком в процесі навчання у ЗВО, де цінність професійної та особистісної самореалізації залишається декларацією на рівні теорії, стикаючись з реаліями практичної життєдіяльності освітніх систем.

Однією з ключових компетентностей, яка визначена у Державному стандарті початкової освіти, є екологічна компетентність (6), «що передбачає усвідомлення основи екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних